

УДК 811.162.1'373.2

FUNKČNÝ PRINCÍP AKO PODSTATA ONYMICKÉJ NOMINÁCIE

Euba SIČÁKOVÁ

*Prešovská univerzita v Prešove, pedagogická fakulta
katedra komunikačnej a literárnej výchovy,
ul. 17. novembra 1, 08001 Prešov, Slovensko
tel. (0042 151) 747 05 60, e-mail: sicakova@unipo.sk*

Proprium je mnohoaspektový fenomén, ktorého jednotlivé zložky sú v rozličných vzťahoch a závislostiach. V príspevku som poukázala najmä na funkčnú stránku hydroným, ktoré sú už dlhšie predmetom môjho výskumu.

Funkčnú stránku vlastných mien vytvárajú onymické sémantické príznaky (sú obsahovou náplňou funkcie), a to: všeobecné (kategoriálne), špecifické (druhovú) a individuálne (jedinečné). Všeobecne onymická funkcia “byť vlastným menom” súvisí s vymedzením minimálneho súboru kategoriálnych príznakov, ktoré sú na vlastnom mene pokladané za nositeľov propriality. Plnia úlohu onymických funkcií, identifikovať, diferencovať, nominovať. Musia byť vždy prítomné, ak má byť nejaká lexikálna jednotka propriom. K nim pristupujú špecifické a individuálne funkcie, ktoré sa prejavujú cez príznaky a sú väčšinou odrazom motivačných činiteľov.

Na záver možno konštatovať, že obsah onymickej jednotky tvorí komplex rôznych funkcií, ktoré plní. Funkcia sa spolu s kategóriami obsah a forma vyznačuje jednotou pôsobenia, čo som v príspevku dokumentovala niekoľkými príkladmi.

Kľúčové slová: mimojazyková stránka proprií, vzťah medzi denotátom a jeho pomenovaním, funkcia v onomastike – byť vlastným menom, špecifická onymická funkcia – byť určitým vlastným menom, prejav funkcie cez príznaky.

Власні назви – це багатоаспектний феномен, окремі складові якого перебувають у різних зв'язках та взаємозалежності. У статті насамперед звернено увагу на функціональний бік гідронімів, що є предметом мого дослідження вже тривалий час.

Функціональний бік власних назв формують онімні семантичні ознаки (вони становлять змістове наповнення функції), а саме: загальні (kategoriálne), специфічні (видові) та індивідуальні (одичні). Загалом онімна функція “бути власною назвою” пов'язана з виокремленням мінімальної сукупності категориальних ознак, котрі у власних назвах вважаються носіями propriality. Вони виконують онімні функції – ідентифікувати, диференціювати, номінувати. Їх наявність є обов'язковою, якщо певна лексична одиниця є власною назвою. До них приєднуються специфічні та індивідуальні функції, котрі проявляються через ознаки і в більшості випадків відбивають мотиваційні фактори.

У результаті можна сказати, що зміст онімної одиниці становить комплекс різних функцій, які вона виконує. Функція разом з категоріями зміст і форма діють спільно, що підтверджується у статті кількома прикладами.

Ключові слова: позамовний бік власних назв, зв'язок між денотатом та його найменуванням, функція в ономастичі – бути власною назвою, специфічна онімна функція – бути певною власною назвою, вияв функції через ознаки.

Onymické jednotky možno skúmať z rôznych hľadísk. Prvým krokom pri ich poznávaní je budovanie materiálovej základne, ktorá slúži ako východisko pri rôznych interpretáciách, klasifikáciách a formulovaní určitých záverov. Po zhromaždení základného onymického materiálu býva najčastejšie výskum zameraný na jeho formálnu (jazykovú) analýzu (gramatickú, slovotvornú, morfematickú), ako aj na interpretáciu vzniku pôvodného apelatívneho významu jednotiek, čiže na ich etymologické súvislosti. Takýto etymologizujúci pohľad na onymické jednotky je však zúženým pohľadom, zameraným len na ich jednu stránku, a to na vývinové zákonitosti a ich zakotvenie v jazyku. Keďže mimojazykovej (obsahovej) stránke onymických jednotiek sa venuje menšia pozornosť, chcela by som sa v príspevku dotknúť niektorých obsahových a funkčných súvislostí, ktoré spolu s formálnou stránkou charakterizujú onymické jednotky komplexne. Funkčnú stránku onymických jednotiek sa pokúsim dokumentovať na hydronymách, pretože ich výskumom sa zaoberám už dlhšiu dobu.

V úsilí podať čo najúplnejší pohľad na hydronymiu ako na systémovo usporiadaný a štruktúrovaný celok som sa aj ja najskôr zamerala na formálnu (jazykovú) analýzu hydroným, neskôr na okolnosti vplývajúce na vznik onymickej jednotky, čiže na propriálny pomenovací proces (najnovšie [3]). Ich funkčnej stránke bolo venované menej pozornosti.

Funkcia, príznak, obsah a forma hydroným sú pojmy, ktoré tvoria podstatu skúmanej problematiky, preto tieto kategórie najprv stručne charakterizujem vo všeobecnosti, potom z hľadiska plnenia úloh v onymickej, ale najmä v hydronymickej sfére jazyka. Povedané spolu s R. Šrámkom [4: 27] funkcia v onomastike znamená byť vlastným menom, byť onymickou nomináciou. Je to všeobecne onymická funkcia, ktorá sa realizuje prostredníctvom špecificky onymickej funkcie – byť určitým vlastným menom. Ak má nejaké pomenovanie fungovať ako proprium, všeobecne onymická funkcia nemôže bez špecificky onymickej funkcie existovať. Na ontologické rozlišovanie slúži funkcií príslušná forma mena organizovaná podľa štruktúrovaného obsahu. Obsahová kategória, ktorá organizuje obsahovú náplň funkcie, je podľa V. Blanára [1: 19] príznak. Obsah sa javí ako schopnosť postihnúť obsahovú náplň funkcie. Funkcia je potom výrazom schopnosti diferencujúcim alebo zjednocujúcim spôsobom uplatniť isté príznaky. Príznak však nestotožňujem s funkciou. Zjednodušene povedané, funkcia sa prejavuje cez príznaky.

Ak funkcia znamená byť niečím, existovať ako niečo, potom funkcia “býť proprium” znamená plnenie množiny príznakov, okolností, ktoré sa podieľajú na vzniku a fungovaní propria. Funkčný princíp chápem ako plnenie rôznych funkcií, ktoré podmieňujú vznik a fungovanie určitého označenia ako proprium. Funkčný princíp je tak podstatou onymickej nominácie, diferenciácie a identifikácie.

Všeobecne onymická funkcia “býť vlastným menom” súvisí s vymedzením minimálneho súboru kategoriálnych príznakov, ktoré sú na vlastnom mene pokladané za nositeľov propriality. Tieto príznaky, ktoré plnia úlohu onymických funkcií, identifikovať, diferencovať, nominovať, majú kategoriálny, všeobecno-onymický ráz. Musia byť vždy prítomné, ak má byť nejaká lexikálna jednotka proprium, pretože tvoria obsah kategórie propriálnosti. K nim pristupujú rôzne špecifické funkcie, o ktorých budem hovoriť neskôr. Kategoriálne príznaky sa zisťujú v opozícii s apelatívami a v onymickom kontexte.

Napríklad názov *Hámor* sa identifikuje ako jednotlivina, pretože pomenúva jeden konkrétny tok, lokalizovaný ako ľavý prítok *Slanej*. Apelatívum *hámor* vyjadruje všeobecný druhový význam, pretože označuje ktorýkoľvek objekt, kde sa vyrábajú železiarske výrobky kováčskym spôsobom. Lexéma *hámor* teda zahrňuje všetky objekty s rovnakými podstatnými znakmi. Názov toku *Hámor* nemá nič spoločné s apelatívnym významom *hámor*. Jeho onymický význam (obsah) je identický so súborom onymických funkcií. Tvorí ho súbor onymických príznakov, ako napr. jeden z nich, vyjadrenie polohy toku (lokalizácia) vzhľadom na relačný objekt *hámor*. Hydronymum *Hámor* by sa prakticky ničím nediferencovalo od ape-

latíva *hámor*, keby neznamenal „tok vlievajúci sa z ľavej strany do *Slanej* v blízkosti *hámra*“, lebo by sa nerozlíšili kategórie propriálny a apelatívny obsah.

Najvšeobecnejšia (kategoriálna) funkcia vlastných mien je spoločensky podmienená identifikácia. Realizuje sa prostredníctvom špecificky onymickej funkcie „byť určitým vlastným menom“, ktorou sa vymedzí napr. druh hydronyma až po konkrétne meno. To znamená, že proprium musí záväzne obsahovať všeobecnú (kategoriálnu) funkciu „byť propriom“ a jednu alebo viaceré špecifické funkcie, ktoré zaručia jeho druhovú špecifikáciu a konkrétny onymický obsah. V súvislosti so špecifickými onymickými príznakmi možno konštatovať, že keď je proprium prenesené do inej onymickej kategórie, napr. obec *Štítik* – rieka *Štítik*, mení sa vždy špecifický onymický príznak. Presnejšie zmení sa jeho onymický obsah, ktorým v hydronymii je súbor špecifických a individuálnych príznakov. Nemení sa však všeobecný (kategoriálny) príznak, ktorým sa v rámci jazyka vydeľuje trieda proprií ako celok. Toponymum a hydronymum *Štítik* fungujú ďalej ako propriá.

Z uvedeného vyplýva, že jednotlivé onymické podsystemy sa odlišujú svojimi špecifickými (druhovými) príznakmi (funkciami), ktoré sa realizujú interne onymicky a ktoré vytvárajú onymickú sémantiku vlastného mena (tzv. designáciu). Špecifické onymické príznaky sa integrovali do obsahového modelu.

V. Blanár [1] člení špecifické príznaky na generické a diferenčné. Generické príznaky toponým sformuloval ako: spôsob štandardizácie názvu (úradné a neúradné toponymum), lokalizačný vzťah, sídelnosť, konotatívnosť. Medzi diferenčné príznaky (v rámci jednorodých tried podsystemu) zahrnul: polohu a smer objektu, opis a charakteristiku objektu, vlastnosti a príznaky objektu, prívlastňovanie alebo iná príslušnosť objektu, nejasné alebo nejednoznačné názvy.

R. Šrámek za základnú (všeobecnú) funkciu propriálnej sféry jazyka pokladá identifikačnú funkciu; všetky ostatné sú podľa neho špecifické, tzv. hyperfunkcie. Medzi špecifické funkcie zaradil: ojkonymickosť, hydronymickosť, antroponymickosť, hypokoristickosť, konotatívnosť, módnosť, oficiálnosť.

M. Majtán [2: 11] konštatuje, že onymickú platnosť vlastného mena možno rozložiť na funkčne relevantné obsahovo-sémantické príznaky, ktoré ukazujú, ako konkrétne meno funguje v spoločnosti. Medzi obsahovo-sémantické príznaky zahŕňa: identifikáciu, lokalizáciu, štandardizovanosť a expresívnosť.

Špecifické onymické príznaky, ktoré spomínajú autori vydelili pre triedu toponým, sú charakteristické aj pre hydronymiu, pretože tieto dve onymické triedy majú veľa spoločných črt, hoci typologicky sú odlišné. Skupinu špecificky onymických príznakov uvedených vyššie, sme rozšírili o hydronymický príznak, ktorým sa špecifikuje trieda hydroným v porovnaní s ostatnými onymickými triedami. Tento príznak bližšie špecifikuje lokalizačný príznak, ktorý má v hydronymii iný funkčný rozmer súvisiaci s charakterom toku. Tok v porovnaní s inými objektmi je v neustálom pohybe, vždy niekam smeruje. Na tejto trase sa jeden tok viackrát odznovu individualizuje, identifikuje, lokalizuje, ako keby išlo o nový tok, a preto ho treba odznovu nominovať, čo sa na formálnej rovine prejavuje viacnázvosťou. Veľké a známe toky majú väčšinou jeden názov. Špecificky hydronymická funkcia nesúvisí s viazanosťou toku len na jedno miesto v teréne, ako je to v toponymii, ale na viac pevných bodov rozprestierajúcich sa v priestore, ktorým tok preteká.

Do skupiny individuálnych príznakov som začlenila individuálne hydronymické príznaky (dĺžka toku, prítok toku, prameň a ústie toku), z ktorých sa vytvára individuálny pojem hydronymického objektu (toku), ako napr. rieka *Rimava* dlhá 88 km, pravý prítok *Slanej*, pramení pod *Fabovou holou* a pri *Lenartovciach* ústi do *Slanej*. Tieto informácie tvoria jadro vedomostí potrebných na presnejšiu identifikáciu príslušných tokov v komunikácii.

Uvedené individuálne hydronymické príznaky patria do nižšej abstrakčnej roviny, ktoré ale spolu so špecifickými hydronymickými príznakmi, ako napr. opis vlastností toku *Rimava*, štandardizovanosť názvu, tvoria onymický obsah tohto hydronyma.

Možno konštatovať, že obsahom hydronyma sa stáva komplex rôznych funkcií, ktoré plní. Funkcia sa spolu s kategóriami obsah a forma vyznačuje jednotou pôsobenia, čo možno dokumentovať príkladmi.

Funkcia formy *Muráň* je byť pomenovaním svojho druhu, identifikovať objekt a diferencovať ho od iného objektu. Obsah formy *Muráň* je štruktúrovaný nielen z uvedených všeobecne onymických príznakov (identifikovať, diferencovať, nominovať), ale aj zo špecifických a individuálnych príznakov, ako napr. *Muráň* pôvodne známy hrad, aj obec s niekoľkými inštitúciami, potom rieka pretekajúca východným *Gemerom*. Obsahom jednej formy *Muráň* je teda množina onymických sémantických príznakov, ktoré danej jednotke zaručujú plniť propriálne pomenovacie a diferencujúce funkcie. Onymický obsah sa stvární adekvátnou formou (jazykovou podobou). To znamená, že keď vznikne nejaké meno, ktoré začne v spoločnosti plniť onymickú funkciu, stávajú sa nositeľmi jeho všeobecného i špecifického príznaku formálne elementy, napr. slovotvorné prípony. Posesívny príznak sa v hydronymii aj v toponymii vyjadruje sufixom *-ov, -ova*: *Klimov potok, Kieškova voda*. Sufix *-ava* (*Jelšava, Rimava, Zdychava, Steňava*) signalizuje hydronymá ženského rodu.

Hydronymá, podobne ako iné druhy vlastných mien, sú charakterizované nielen špecifickými formami, ale aj špecifickými vlastnosťami onymických objektov, ktoré pomenávajú. Tieto objekty sa stávajú zdrojom propriálnej motivácie a nominácie, preto im v ďalšej časti venujem pozornosť.

Propriálny pomenovací akt predstavuje zložitý proces vzniku onymickej jednotky, a to či už skutočne utvorenej (novej) jednotky pri prvotnom priamom pomenovaní, alebo utvorenej prenosom už existujúcej jednotky z jedného onymického súboru do druhého (transonymizácia), napr. osadný názov *Bašta* – hydronymum *Bašta*), či proprializáciou, napr. *laz – Laz*.

Prvou podmienkou vzniku propria je spoločenská potreba pomenovať určitý objekt vlastným menom. Pomenovanie dostanú len také objekty, ktoré v spoločenstve ľudí nadobudnú potrebu byť pomenované, teda ktoré získajú vedenie o objekte a stanú sa jednotlivinou v rámci druhu. Identifikácia druhovej jednotliviny, ktorá sa odlišuje od ostatných jednotlivín toho istého druhu, predpokladá rozpoznať v protiklade s nimi jej vlastnosti a charakteristické znaky. V momente vzniku mena musí byť vždy jasné, čo sa daným menom pomenúva, to znamená, identifikuje sa onymický objekt v súbore objektov toho istého druhu, ďalej, akým spôsobom sa onymický objekt pomenúva, čiže jazykové (formálne) stvárnenie objektu a prečo sa objekt pomenúva, čiže konkrétna realizácia pomenovania v komunikácii (fungovanie jeho onymického obsahu).

Spájacím mostom medzi onymickým objektom a propriálnym pomenovacím aktom je pomenovací motív. Odrážajú sa v ňom niektoré vonkajšie alebo vnútorné vlastnosti, javy pomenúvaného objektu, ktoré sa stávajú sémantickým (onomaziologickým) východiskom propria. Onymické motívy zovšeobecnil R. Šrámek [4: 37] do štyroch obsahovo-sémantických kategórií “kde, čo, aký, či” v podobe vzťahových modelov u Blanára [1: 60] motivačných modelov, ktorými sa vyjadruje vzťah pomenovateľa k pomenúvanému objektu.

O motivačných príznakoch hovorím preto, lebo niektoré z nich, ako napr. opis a charakteristika, rozmer objektu sa podľa V. Blanára [1: 31] prehodnotili na onymicky relevantné príznaky. Sú to také názvy, ako napr. *Bystrý potok, Krivý potok*. V názvoch *Betliarsky potok, Hankovský potok* je motivačným príznakom názov osady *Betliar, Hanková*, ale obsahovo-sémantickým (špecifickým) príznakom týchto názvov je lokalizácia toku vzhľadom na osadu, vedľa ktorej pretekajú. Ide o nepriame pomenovania, v ktorých sa využil inventár jestvujúcich

osadných a terénnych názvov. Pomenovacím princípom sa stala transonymizácia anojkoným *Betliar, Hanková*. V názve *Hladomorný potok* je pomenovacím motívom hlad, ale obsahovo-sémantickým príznakom málo úrodné miesto, ktorým tok preteká. To znamená, že nie každý motivačný príznak sa zmenil na relevantný (špecifický) onymický príznak. Z uvedených faktov vyplýva, že poznanie motivačných okolností je dôležité na vznik hydronyma a obsahovo-sémantické príznaky charakterizujú jeho fungovanie. Motiváciu a fungovanie nemožno podľa M. Majtána [2: 13] od seba odlišovať, lebo motivácia vznikom hydronyma nezaniká, niekedy ustupuje do pozadia, alebo sa postupne vytráca. Súbor motivačných i obsahovo-sémantických príznakov tvorí onymickú hodnotu v pomenovacích modeloch.

Vlastné meno, a teda aj hydronymum, je mnohoaspektový fenomén, ktorého jednotlivé zložky sú v rozličných vzťahoch a závislostiach. Aj keď vznikajú na pozadí daného jazykového systému, predstavujú osobitné jazykové jednotky, ktorých funkciu som sa v príspevku snažila priblížiť.

1. *Blanár V.* Teória vlastného mena (Status, organizácia a fungovanie v spoločenskej komunikácii). Bratislava: VEDA, vydavateľstvo SAV, 1996. 250 s.
2. *Majtán M.* Z lexiky slovenskej toponymie. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo SAV, 1996.
3. *Sičáková L.* Pomenovacie modely hydronym z povodia Slanej // Súradnice súčasnej onomastiky. Zborník materiálov zo 16. slovenskej onomastickej konferencie. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo SAV, 2007. S. 210–226.
4. *Šrámek R.* Úvod do obecné onomastiky. Brno: Masarykova univerzita, 1999.

FUNCTIONAL PRINCIPLE AS AN ENTITY OF ONYMIC NOMINATION

Luba SICHAKOVA

*Preshov University in Preshov,
Faculty of Education,
Institute of Research into Children's Language and Culture,
17. novembra st., 1, 08001 Preshov, Slovak Republic
tel. (0042 151) 747 05 60, e-mail: sicakova@unipo.sk*

In this article we focused on the proper nouns, especially to their extralingual aspect. We define the importance of relations between an object and its name. In the onomastics a function means to be a proper noun, to be an onymic nomination. This is the general function, which is realized by specific onymic function – to be the certain proper noun. The function is presented by signs.

Key words: proper nouns, extralingual aspect of the proper nouns, relations between an object and its designation, function in onomastics – to be a proper noun, specific onymic function – to be a certain proper noun.

ФУНКЦИОНАЛЬНЫЙ ПРИНЦИП КАК ОСНОВА ОНОМАСТИЧЕСКОЙ НОМИНАЦИИ

Люба СИЧАКОВА

*Пряшевский университет в Пряшеве,
педагогический факультет,
кафедра коммуникативного и литературного образования,
ул. 17 ноября, 1, 08001 Пряшев, Словакия,
tel. (0042 151) 747 05 60, e-mail: sicakova@unipo.sk*

Имена собственные – это многоаспектный феномен, отдельные составляющие которого пребывают в различных связях и взаимозависимости. В статье акцентируется внимание на функциональной стороне гидронимов, которые являются предметом моих исследований уже продолжительное время. Функциональную сторону имен собственных формируют онимические семантические признаки (они являются содержательным наполнением функции), а именно общие (категориальные), специфические (видовые) и индивидуальные (единичные). В общем онимическая функция “быть именем собственным” связана с выделением минимальной совокупности категориальных признаков, которые у имен собственных считаются носителями проприальности. Они исполняют роль онимических функций – идентифицировать, дифференцировать, номинировать. Их наличие является обязательным, если определенная лексическая единица есть имя собственное. К ним присоединяются специфические и индивидуальные функции, которые проявляются через признаки и в большинстве случаев отражают мотивационные факторы.

Таким образом, можно констатировать, что содержание онимической единицы составляет комплекс различных функций, которые она выполняет. Функция вместе с категориями содержание и форма действуют в единстве, что подтверждается в статье несколькими примерами.

Ключевые слова: внеязыковая сторона имен собственных, связь денотата с его наименованием, функция в ономастике – быть именем собственным, специфическая онимическая функция – быть определенным именем собственным, проявление функции через признаки.

Стаття надійшла до редколегії: 15.10.2008
Прийнята до друку: 25.12.2008